

Jiří MIKULEC

Proměny náboženských bratrstev Čechách v raném novověku

Náboženská bratrstva, zakládaná a řízená katolickou církví, prošla v 16. až 18. století významným vývojem. To platí jak pro bratrstva obecně, tak samozřejmě i pro bratrstva v Čechách, na nichž budeme raně novověké proměny konfraternit sledovat. Bratrstva jako laické instituce zakládané a řízené katolickou církví byla neoddělitelně spjata s církevním a náboženským životem, ale také se životem společenským. Jejich podobu v raném novověku tedy musely ovlivnit všechny proměny, k nimž došlo ve společnosti i v církvi. Následující text nemá za cíl v úplnosti podchytit veškeré změny, ke kterým došlo u raně novověkých bratrstev oproti středověku, – taková práce by si vyžadovala podstatně větší rozsah, a pokud by měla být skutečně vyčerpávající, neobešla by se bez kolektivního a jistě i mezioborového přístupu a bez obsáhlých komparací. Předložená studie má pouze nastínit základní obrysy vývoje bratrstev a upozornit na několik tematických okruhů, v jejichž rámci by bylo v budoucnu výhodné tuto problematiku sledovat.

1. Základní souvislosti a rysy vývoje raně novověkých bratrstev

Oproti středověku se v 16. století především radikálně změnilo církevní prostředí. Západoevropské křesťanství se definitivně rozštěpilo v důsledku německé reformace, nastala éra označovaná jako období konfesionalizace evropské společnosti.¹ Klíčovou roli v církevním a náboženském životě začala hrát jasně

---

¹ Ke konfesionalizaci srov. Heinz SCHILLING, *Die Konfessionalisierung von Kirche, Staat und Gesellschaft – Profil, Leistung, Defizite und Perspektiven eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas*, in: Wolfgang REINHARD – Heinz SCHILLING (Hg.), *Die Katholische Konfessionalisierung*, Münster 1995, s. 1-49; TÝŽ, *Das konfessionelle Europa. Die Konfessionalisierung der europäischen Länder seit Mitte des 16. Jahrhunderts und ihre Folgen für Kirche, Staat, Gesellschaft und Kultur*, in: Joachim BAHLCKE – Arno STROHMEYER (Hg.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart 1999, s. 13-62. Stručný úvod do

zformulovaná a dogmaticky vyhraněná vyznání víry. Konfese se stávaly ideovými základy všech křesťanských církví a pro věřící byly základním znakem, který určoval jejich náboženskou příslušnost; podobnou funkci plnily i ve vztahu ke státní moci. Zásada „cuius regio, eius religio“, přijatá při jednáních o augšpurském míru v roce 1555, vyjadřovala sílu vazeb vyznání na stát a jeho instituce. Politické elity jednotlivých zemí přijímaly v procesu konfesionalizace některé z vyznání a mnohdy tak přímo určovaly náboženskou orientaci států. Tam, kde v 16. století nedošlo k těsnému propojení státu s jednou konfesí (jako kupř. v českých zemích), začalo docházet k nábožensko-politickému napětí, které snadno přerostlo i v otevřené konflikty.

Ani katolická církev se nemohla procesu konfesionalizace vyhnout. Katolické vyznání zůstalo jednou z hlavních konfesí, a protože se změnilo náboženské prostředí, muselo dojít ke vnitřní reformě církve, k jejímu přizpůsobování se nové situaci. Katolická církev se sice lišila od protestantských církví především svým nadnárodním rozsahem a centrálním řízením, nicméně i přes tento rozdíl proběhla katolická konfesionalizace podobně jako protestantská. Významnou součástí tohoto procesu byl tridentský koncil, který organizačně i věroučně reformoval katolickou církev a kde bylo také přijato „*professio fidei Tridentina*“, katolické vyznání víry.

Jedním z důležitých znaků nově se utvářejícího náboženského života v procesu konfesionalizace byl důraz na aktivnější účast laiků na náboženském životě. A zde na katolické straně hrála významnou roli zbožná bratrstva. Jejich cílem bylo získat věřící ze všech společenských vrstev, pevně je připoutat k určitému kultu, zintenzívnit jejich náboženský život, nabídnout jim společné rituály. Samozřejmě účast na činnosti takovýchto organizací přinášela jejich členům i určitou společenskou prestiž, která byla přímo úměrná významu každého bratrstva a jeho postavení v rámci lokality, kde působilo. O konfraternitách raného novověku lze hovořit jako o institucionalizované zbožnosti, tedy jako o sdruženích, jejichž hlavním cílem bylo organizovat jak vnější náboženský život laiků (účast na pobožnostech, slavnostech bratrstva, na pohřbech členů, projevy křesťanského milosrdenství apod.), tak i jejich vnitřní, soukromou zbožnost (předepisované modlitby, náboženské úkony, shromažďování odpustků apod.). Bratrstva lze tedy chápat jako nástroje aktivizace věřících, ale byla také součástí procesu náboženské disciplinace laiků.²

---

problematiky konfesionalizace z moravského hlediska podává Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století II*, Olomouc 2003, s. 375-378. Shrnutí některých aspektů diskuse o konfesionalizaci provedl Jiří PEŠEK, *Reformační konfesionalizace v Německu 16.-17. století*, Český časopis historický 96, 1998, č. 3, s. 602-610.

² Nicholas TERPSTRA - Ignatius CONFRATELLO, *Confraternities as Modes of Spiritual Community in Early Modern Society*, in: Kathleen M. COMERFORD – Hilmar M. PABEL (edd.), *Early modern Catholicism. Essays in honour of John W. O'Malley*, S. J., Toronto 2001, s. 163-182.

Do každodenní existence bratrstev se promítaly i další prvky konfesionalizace raně novověké společnosti. Jedním ze základních znaků katolického vyznání byla úcta k zástupu katolických světců a světic a samozřejmě i mariánský kult ve svých četných podobách, které se objevovaly v zasvěceních jednotlivých bratrstev. Také eucharistický kult, jemuž byly zasvěcené četné konfraternity, představoval jeden ze základních pilířů katolické konfese, neboť jím církev reagovala na protestantské odmítání reálné přítomnosti Krista v hostii a na popírání obětního charakteru mše.³ Dalším znakem konfesionalizace, jenž se promítl do bratrstev, byla víra v očistec a s ní související rozmach odpustků. „Odpuštění časných hříchů“, náležitě reformované Tridentinem, se zbavilo v raném novověku skandálního nádechu svatokupectví, kterým se vyznačovalo ve středověku, a stalo se jedním z významných prostředků motivace k náboženským úkonům (a bratrstva často a hojně umožňovala členům získat odpustky za jednotlivé náboženské úkony, které byly součástí jejich slavností a rituálů). Náboženská bratrstva ovšem mohla posloužit i jako přímý nástroj katolického odporu vůči jinověrcům, jak se stalo kupříkladu v napjatých konfesních střetech ve francouzské Provence v polovině 16. století.⁴

Nejnápadnějším rysem raně novověkého vývoje bratrstev, jehož si nelze nepovšimnout i při velmi letném pohledu na náboženský život této doby, je jejich obrovský početní nárůst. I když raně novověký vývoj náboženských bratrstev poměrně těsně souvisel s katolickou konfesionalizací a svým způsobem z ní přímo vycházel, byl kvantitativní rozmach těchto společenství za vývojem církevního života časově poněkud opožděn. Evropské utváření konfesí probíhalo především ve druhé polovině 16. století, ale obrovský početní nárůst bratrstev spadá do doby zhruba o sto až sto padesát let mladší. Často opakovaným, ale v podstatě nezpochybnitelným důkazem o tom, že ještě v polovině 16. století katolická církev s bratrstvy příliš nepočítala, jsou dekrety Tridentina. V nich se konfraternity objevují jen ve skutečně marginálních zmínkách.⁵ Teprve základní norma pro jejich existenci, známá konstituce *Quaecumque* vydaná papežem Klimentem VIII. v roce 1604, reagovala na rostoucí počet těchto společenství.⁶ Ovšem skutečně

---

³ Ke kultům spojeným s rekatolizací a současně i s domácí habsburskou zbožností srov. Anna CORETH, *Pietas Austriaca. Österreichische Frömmigkeit im Barock*, Wien 1982 (2. vyd.); Karl VOCELKA, *Habsburská zbožnost a lidová zbožnost (K mnohovrstevnatosti vztahů mezi elitní a lidovou kulturou)*, *Folia Historica Bohemica* 18, 1997, s. 225–240.

⁴ Marc VENARD, *Volksfrömmigkeit und Konfessionalisierung*, in: Wolfgang REINHARD – Heinz SCHILLING (Hg.), *Die Katholische Konfessionalisierung*, Münster 1995, s. 258-270, na s. 266-267.

⁵ Srov. Bernhard SCHNEIDER, *Bruderschaften im Trierer Land. Ihre Geschichte und ihr Gottesdienst zwischen Tridentinum und Säkularisation*, Trier 1989, s. 106-108.

⁶ Srov. Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 2000, s. 41-43.

masový rozmach bratrstev je spojen s vývojem barokní katolické zbožnosti ve druhé polovině 17. a v první polovině 18. století.⁷

Pro české poměry je na první pohled jasným a nezpochybnitelným mezníkem ve vývoji raně novověkých bratrstev porážka stavovského povstání v roce 1620 a náboženské proměny českého státu v letech třicetileté války. Teprve rekatolizace umožnila v Čechách onen velký rozmach bratrstev. Nicméně vývoj laických společenství v předbělohorském období naznačuje, že již tehdy společnost, především městská společnost, potřebovala a užívala instituce, které v sobě spojovaly náboženský a společenský život. V Čechách 16. a počátku 17. století existovala bratrstva, která vznikla ve třech obdobích.

Především se jednalo o staré konfraternity, které přežívaly ze středověku. Vznikaly většinou v průběhu 15., případně i na počátku 16. století v době před německou reformací a zmíněnou konfesionalizací evropského náboženského prostoru. Takových konfraternit bylo ovšem jen velmi málo, zde vývoj českých náboženských bratrstev rušivě ovlivnila husitská reformace a následující náboženské prostředí s převahou utrakvismu. Při současném stavu znalostí lze s větší či menší jistotou identifikovat v Čechách pouze sedm starých bratrstev z doby předreformační, která se udržela do raného novověku (případně byla v 17. či 18. století obnovena s vědomím kontinuity).⁸

Druhou, podstatně větší skupinou bratrstev, která se vyskytovala v 16. století v Čechách, jsou literátské kúry. Sdružení kostelních zpěváků shromažďovala v předbělohorské době představitele městských elit v utrakvistickém i katolickém prostředí a kromě náboženského zpěvu měla velký význam pro společenský život. Tato sdružení se objevovala v menší míře na konci 15. století a do roku 1520 se s nejvyšší pravděpodobností rozvinula v řadě velkých i středních měst v Čechách.⁹ Další rozmach literátských bratrstev můžeme

---

⁷ Srov. Bernhard SCHNEIDER, *Kirchenpolitik und Volksfrömmigkeit. Die wechselhafte Entwicklung der Bruderschaften in Deutschland vom Spätmittelalter bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*, in: *Saeculum* 47, 1996, s. 89-119.

⁸ Tento počet uvádím na základě katalogu středověkých bratrstev v Čechách, který uveřejnila Hana PÁTKOVÁ, „*Bratrstvie ke cti Božie*“. *Poznámky ke kultovní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách*, Praha 2000, s. 111-120. Jednalo se o: růžencová bratrstva v Kadani, Teplé a Ústí nad Labem (všechna tři jsou známá k roku 1483), o bratrstvo Nejsvětějšího Těla Páně a Nanebevzetí Panny Marie v Mostě (1411); o tachovskou konfraternitu Panny Marie a sv. Jakuba (zřejmě 1504), o bratrstvo Božího Těla z Ústí nad Labem (doloženo 1490, H. Pátková uvádí i mariánské zasvěcení - s. 19, s. 120), o bratrstvo sv. Jakuba v Plzni (1498). Všechna tato bratrstva lze spolehlivě doložit i v 17. a 18. století, v pramenech ze 17. a 18. století u některých z nich zachytíme vědomí kontinuity se středověkem, ale ne vždy lze spolehlivě prokázat, že tyto instituce vyvíjely aktivní činnost také v 16. století.

⁹ H. PÁTKOVÁ, „*Bratrstvie ke cti Božie*“, s. 36-37, uvádí pro osmdesátá a devadesátá léta 15. století literátské bratrstvo ve Žluticích, Jindřichově Hradci, Ústí nad Labem, v Kouřimí a v Novém Městě pražském u kostela sv. Jindřicha. Některé další kúry, jejichž vznik klade tradice také do středověku, nejsou doloženy prameny (kupř. kúr v Nymburku). Současně autorka upozorňuje na rozmach těchto institucí mezi počátkem 16. století a rokem 1520.

pozorovat právě v období konfesionalizace ve druhé polovině 16. století. Kůry narozdíl od ostatních náboženských bratrstev nebyly vázány na jedno vyznání, vzhledem k převaze měst s utrakvistickým (později novoutrakvistickým či přímo luteránským) vyznáním byla většina literátských kůrů v předbělohorských Čechách nekatolická.

Zatímco stará bratrstva a také část literátských kůrů z pozdního středověku a z doby předreformační nemohla mít nic společného s raně novověkou konfesionalizací, poslední skupina předbělohorských bratrstev z této konfesionalizace přímo vycházela. Šlo o konfraternity, které vznikaly v prostředí přiostrůjícího se nábožensko-politického zápasu v Českém království a byly součástí katolické protireformační aktivity v poslední třetině 16. století a v prvních dvou desetiletích století následujícího. Jednalo se několik bratrstev, zakládaných především v pražských městech, ale i na panstvích katolických vrchností. Za jejich vznikem můžeme celkem jasně předpokládat snahu katolické strany posílit a aktivizovat své příslušníky. Nejdůležitější z nich byly jezuitské mariánské družiny, které byly v Čechách zakládány od roku 1575. Do Bílé hory vznikly tyto sodality ve čtyřech městech, kde Tovaryšstvo mělo své koleje – na Starém Městě pražském, v Českém Krumlově, Jindřichově Hradci a v Chomutově.¹⁰ Vlna nových bratrstev z konce 16. a počátku 17. století byla úzce vázána na řádové prostředí, vedle uvedených jezuitských družin vznikala v pražských městech další bratrstva vázaná na řády – na bosé augustiniány u sv. Tomáše na Malé Straně, na dominikány u sv. Máří Magdalény tamtéž, na hradčanské kapucíny či benediktinky od sv. Jiří.¹¹

Porážka stavovského povstání a následná rekatolizace společnosti v Českém království po roce 1620 otevřely cestu k prudkému rozvoji bratrstev. Kromě konfraternit přežívajících ze středověku a z období utuženého náboženského střetu na přelomu 16. a 17. století se začala objevovat nově založená bratrstva. Především pokračoval rozmach mariánských družin při jezuitských kolejích. Nové družiny vznikaly jak ve starých kolejích z předbělohorské doby, tak i v nově zakládaných kolejích (do poloviny 17. století mělo Tovaryšstvo možnost podstatně zvětšit množství svých domů v českých zemích a v roce 1623 byla

---

¹⁰ Praha - Staré Město: 1575 latinská družina Neposkvrněného Početí, 1578 družina Zvěstování Panny Marie (v roce 1581 sloučeny jako družina Panny Marie, později se objevuje patrocinium Zvěstování, v 17. a 18. století tato družina nese označení „congregatio latina maior“), okolo 1575 - družina Nanebevzetí Panny Marie (italská), 1611 - Narození Panny Marie („congregatio latina minor“); Český Krumlov: 1592 - latinská družina Zvěstování Panny Marie; Jindřichův Hradec: 1602 - latinská družina Zvěstování Panny Marie; Chomutov: 1602 - latinská družina Zvěstování Panny Marie. Tyto, stejně jako následující údaje o jednotlivých náboženských bratrstvech v předložené studii, uvádím na základě připravovaného *Katalogu náboženských bratrstev v Čechách 1620-1783*.

¹¹ Bratrstvo Božího Těla u sv. Tomáše vzniklo v roce 1580, růžencové bratrstvo u sv. Máří Magdalény v roce 1608, z roku 1604 pochází flagelantská konfraternita při novém kapucinském klášteře na Hradčanech, pod jurisdikci svatojiřského kláštera spadal kostel sv. Ducha na Starém Městě, kde v roce 1616 vzniklo zádušní bratrstvo sv. Otýlie.

ustanovena samostatná česká jezuitská provincie).¹² Družiny se více orientovaly na městské obyvatelstvo, vedle latinských studentských družin vznikaly u všech kolejí měšťanské mariánské sodality, místy i družiny se spolupatrociem sv. Izidora, organizované pro venkovské poddané obyvatelstvo.

Dalším velmi důležitým faktorem pobělohorského vývoje bratrstev byly literátské kůry. Po jejich pokatoličtění, které probíhalo v rámci první vlny rekatolizačních aktivit státu a církve zhruba v době třicetileté války, se staré kůry zapojily do katolického náboženského života a stále si udržovaly své původní hudební i společenské funkce. Začaly být také zakládány nové kůry, protože díky kostelnímu zpěvu měla tato forma náboženského sdružování pro katolickou církev v pobělohorské době velmi praktický význam. Existenci kůrů ovšem výrazně ovlivnil rozvoj barokní zbožnosti a především obrovský rozmach jiných bratrstev, která vznikala s největší razancí ve století ohraničeném zhruba polovinou 17. a polovinou 18. století. Zřejmě především pod vlivem stovek těchto bratrstev, jejich spirituality a možná i v souvislosti se vznikem konkurenčního prostředí v lokalitách, kde vedle kůru vznikla nová bratrstva, se mnohé literátské kůry snažily těmto bratrstvům přiblížit. Začalo docházet k transformacím kůrů ve standardní náboženská bratrstva.¹³ Literáti získávali odpustková privilegia, zaměřovali se na některý z katolických kultů a jejich sdružení začala členům poskytovat podobné podmínky pro rozvoj osobní i kolektivní zbožnosti jako bratrstva, jež vznikla mimo literátské prostředí. Z celkového počtu 169 literátských kůrů, které na základě pramenů evidujeme v Čechách pro období let 1620-1783, jich o něco více než čtvrtina (přesně 45) prošla takovou proměnou.

Jako poslední charakteristický znak vývoje bratrstev v pobělohorské době musíme uvést již několikrát zmíněný bouřlivý početní nárůst těchto institucí. Přípravovaný a již téměř dokončený katalog českých bratrstev eviduje v současné době celkem 852 sdružení, která lze zařadit pod pojem „náboženské bratrstvo“.¹⁴ Jedná se jak o bratrstva původem ze středověku, ze 16. století i množství barokních konfraternit, o literátské kůry a také o františkánská a kapucínská společenství třetího řádu. Z tohoto počtu lze u pouhých sedmdesáti společenství spolehlivě doložit existenci již před Bílou horou. I když zde narážíme na problémy s nedochovaností nebo slabou výpovědní schopností pramenů, přece jen je pravděpodobné, že převážná většina bratrstev existujících v pobělohorském období skutečně vznikla až po roce 1620. Ostatně vyjdeme-li naopak z údajů o vzniku (ty také bohužel nebylo možné získat zdaleka u všech evidovaných bratrstev), pak

---

¹² K pobělohorskému rozvoji jezuitského řádu v českých zemích srov. Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova a působení jeho vůbec a v zemích království Českého zvláště*, Praha 1896, s. 489-515; Alois KROESS, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu II/1-2*, Wien 1927-1937; Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 1995, s. 111-119.

¹³ J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 14-17.

¹⁴ K vymezení bratrstva tamtéž, s. 9.

u 475 bratrstev lze spolehlivě doložit, že byla založena, případně že získala papežské odpustkové privilegium mezi lety 1620-1783.

2. Souvislosti početního vzrůstu bratrstev

Rozvoj bratrstev a především jejich bouřlivý vznik nutně musel poznamenat jejich postavení v náboženském životě celé země. Bratrstva se stala běžnou záležitostí, alespoň jedna konfraternita existovala téměř v každém královském městě, stejně jako ve většině měst poddanských a v mnoha poddanských městečkách, ale i v některých vsích. V roce 1768 se v pražské arcidiecézi vyskytovalo alespoň jedno bratrstvo ve 38 % farností¹⁵. Tam, kde barokní náboženská bratrstva existovala, získala značnou oblibu, členství v nich se stalo běžnou záležitostí a pro příslušníky některých společenských vrstev – především pro členy městských rad, stejně jako pro vrchnostenské úředníky – představovala účast v místním zbožném bratrstvu prakticky součást jejich společenského postavení. Samozřejmě bratrstva byla velmi významná pro náboženský život lokality i jejích obyvatel. Dodávala lesk slavnostem, pohřbům, pořádala vlastní pobožnosti a slavnosti, konala procesí, účastnila se poutí apod. Svým členům nabízela to, co jim běžný náboženský život ve farnosti poskytoval v omezenější míře, především poměrně intenzivní podporu spojenou se smrtí a otázkou posmrtné existence.¹⁶

Početní vzrůst bratrstev i množství jejich členů, jež můžeme pozorovat v období baroka, souvisel s tím, že raně novověká bratrstva měla tendence se více otevírat světu. Lze to dobře pozorovat u konfraternit vznikajících v průběhu druhé poloviny 17. a první poloviny 18. století. U nich je patrná snaha získat co nejvíce členů. Jejich regule bývají stavěny tak, aby členství člověka příliš nezatěžovalo. V tom je zřejmé úsilí o kompromis mezi zintenzivněním duchovního života, který se bratrstva snažila prosazovat, a reálným přístupem lidí k povinnostem, jež nebyl nikterak ideální, což si duchovní správci bratrstev většinou dobře uvědomovali.¹⁷

Pro rozvoj každého bratrstva a pro získávání nových členů bylo nezbytné budovat konfraternitě společenskou prestiž. Sloužily k tomu slavnosti, výzdoba bratrského oltáře a luxusní bohoslužebné předměty v majetku bratrstva, ale také významné a vysoko postavené osobnosti, které se – samozřejmě většinou jen formálně – zapisovaly do členských matrik. V dochovaných albech některých významnějších bratrstev nalézáme zapsané biskupy a arcibiskupy, významné

---

¹⁵ Pražská arcidiecéze bez Kladska měla v roce 1768 celkem 1070 farností, zdejší bratrstva se nalézala ve 410 farnostech.

¹⁶ K této úloze barokních bratrstev srov. Rupert KLIEBER, *Bruderschaften und Liebesbünde nach Trient. Ihr Totendienst, Zuspruch und Stellenwert im kirchlichen und gesellschaftlichen Leben am Beispiel Salzburg 1600-1950*, Frankfurt am Main 1999, s. 130-134; Jiří MIKULEC, *Pražská barokní bratrstva a smrt*, in: Documenta Pragensia 20, 2002, s. 115-126.

¹⁷ J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 72-75.

šlechtyce a vlivné zemské úředníky. Nejhonosnější podpis mohl poskytnout sám panovník, případně i další členové jeho rodiny. Významná bratrstva využívala řídkých návštěv habsburských panovníků v Čechách a žádala je o zápis do svých matrik, případně posílala svá členská alba k panovnickému dvoru do Vídně.¹⁸

Jedním z prostředků, které také pozdvihovaly reprezentativní úlohu raně novověkého bratrstva, byl knihtisk. Tento nástroj samozřejmě středověká bratrstva neměla, ale i konfraternity 16. a částečně i 17. století ho užívaly poměrně málo (samozřejmě při posuzování role knihtisku v životě bratrstev musíme být opatrní, protože zůstáváme odkázáni na to, co se dochovalo, což v případě užitekových tisků často bývá velmi sporé). Nicméně teprve od druhé poloviny 17. století využívají bratrstva v Čechách stále více tištěné a podle zámožnosti i graficky zdobené texty (knihy regulí, členské listky, modlitební knížky), ale i reprezentační tisky (vydávané soupisy nově zvolených členů představenstva, soupisy zemřelých členů, novoroční přání, popisy slavností apod.).

S rostoucím množstvím bratrstev a s nárůstem jejich členů, o který konfraternity většinou usilovaly, ovšem přišel i negativní jev, nebezpečí určitého „zevšednění“ těchto společenství. Pokud působilo v jedné lokalitě jedno bratrstvo, hrálo tam jistě roli více či méně exkluzivní instituce, nicméně typickým znakem vývoje raně novověkých bratrstev byl vznik více konfraternit v jedné obci,¹⁹ často dokonce i v jednom kostele. To ovšem mohlo vést ke ztrátě oné výlučnosti, kterou lze předpokládat u členství ve středověkých bratrstvech, ale kterou známe i z předbělohorské doby. Přímé informace o takovém „zevšednění“ členství v bratrstvu v pramenech většinou nenajdeme, jde však o možnost, již je třeba brát v úvahu při analýzách společenského vlivu barokních náboženských bratrstev. Navíc ve vývoji českých bratrstev v 17. a 18. století můžeme najít určité stopy, které naznačují, že ono zmíněné nebezpečí snížení společenské prestiže plynoucí z množství konfraternit a jejich členů v jednom místě nemusí být pouhou nedoloženou hypotézou. Můžeme totiž pozorovat některé metody, jimiž si bratrstva snažila udržovat vysokou prestiž členství.

---

¹⁸ Panovník s nejužší rodinou kupříkladu ozdobil svým podpisem členskou matriku prvního nepomuckého bratrstva na světě (vzniklo roku 1696 a v roce 1706, třiatdvacet let před Nepomukovou kanonizací, se formálně konstitovalo a získalo papežské odpustky pod titulem bratrstva Panny Marie pro šíření úcty ke svatému Janu Nepomuckému). Na titulní list matriky se v roce 1707 zapsal císař Josef I., jeho manželka Amálie Vilemína, císařovna-vdova Eleonora Magdaléna a Josefův bratr a budoucí nástupce Karel (viz SÚA Praha, NB rkp. 3404). Zde se jednalo o záměr vytvořit bratrstvu vysokou prestiž hned od počátku, vznikající matrika pravděpodobně byla odvezena do Vídně ke dvoru. Častějším případem bylo využití panovníkovy návštěvy v zemi k jeho zápisu do členského alba již zavedeného bratrstva. Kupříkladu císař Leopold I., který v roce 1673 krátce navštívil Čechy, přenocoval v Jindřichově Hradci, kde se zapsal do matriky české mariánské družiny (SÚA Praha, NB XV/16).

¹⁹ Barokní bratrstva v současnosti evidovaná pro české království (celkem 852) existovala v 512 lokalitách. Z nich téměř třetina měla dvě i více bratrstev (extrémním případem byla čtyři pražská města, kde působilo téměř 90 konfraternit).

Jednou cestou se dal jezuitský řád. Věřícím nabídl širší škálu společenství, která existovala vedle sebe, ale vzájemně si nekonkurovala. Již zmíněné mariánské družiny představovaly jeden typ bratrstev, byly relativně uzavřené, kladly poměrně velké nároky na kázeň a osobní angažovanost členů. Až do poloviny 18. století měly být uzavřeny ženám (i když v praxi ženské členstvo v matrikách těchto družin nalzáme, a to jak mezi „dobrodinci a podporovateli“, tak mezi příslušníky vyšších společenských vrstev, kteří bývali běžně do členských alb latinských sodalit zapisováni).²⁰ Jezuité ovšem vytvářeli tyto družiny v širším spektru – latinské (pro intelektuály, šlechtice, duchovní, studenty, špičky měšťanské společnosti), měšťanské (české, německé, smíšené), selské (pro venkovské poddané obyvatelstvo). Kromě družin pak jezuité zakládali a vedli ve svých kostelích také další bratrstva, označovaná obvykle jako coetus (sdružení). Tato společenství byla mnohem podobnější běžným barokním bratrstvům než mariánské družiny. Nekladla na členy takové nároky jako sodality, byla programově otevřena ženám a nebyla připojována k římské družině Zvěstování Panny Marie (k níž byly běžně připojovány družiny, které tak automaticky získávaly její veškerá odpustková privilegia). Odlišnost se projevovala i v kultech, které coety pěstovaly – většinou nešlo o kulty mariánské, ale o kulty některých světců a především o kult umírajícího Krista. Coety kladly silný důraz na problematiku smrti a posmrtného života a v první polovině 18. století se začaly připojovat k římskému coetu „Dobré smrti“ (Bonae mortis), čímž získávaly nejen jeho název, ale také jeho odpustky.²¹

Další možností, která mohla udržet prestiž členství v bratrstvu na vysoké úrovni, bylo zakládání uzavřených konfraternit – společenství, která po naplnění určitého počtu členů nepřijímala nové zájemce a do nichž bylo možné vstoupit pouze po úmrtí některého člena. Taková bratrstva sice byla jistě přitažlivá svou nedostupností, ale současně odporovala základní tendenci barokních bratrstev, kterou byla otevřenost. Snad proto nalzáme těchto případů velmi málo.²²

Třetí a svým způsobem i kompromisní cestu zvolila některá velká a prestižní bratrstva u nás, ale i jinde v katolické Evropě, jež vytvářela početně uzavřená bratrstva v bratrstvech.²³ Jednalo se o společenství, která v rámci velké konfraternity utvářeli majetnější a společensky výše postavení členové – ti platili

---

²⁰ K otázce ženského členství v mariánských družinách v 17. století srov. Jiří MIKULEC, *Jezuitská bratrstva v Chomutově*, in: Petr RAK (ed.), *Comotovia 2002. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 750 let první písemné zmínky o existenci Chomutova (1252-2002)*, Chomutov 2003, s. 102-114, na s. 103.

²¹ Tisk zakládací listiny (Erectio Primariae congregationis vulgo nuncupatae Della Buona Morte in ecclesia domus professae Societatis Jesu...) a další písemnosti k tomuto bratrstvu jsou uloženy v římském archivu Tovaryšstva, Archivum Romanum Societatis Iesu, Rom 148.

²² J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 108.

²³ Tamtéž, s. 109-110.

větší příspěvky, pořádali více zádušních mší za zemřelé členy ze svého středu, místa v těchto vnitřních bratrstvech se uvolňovala pouze úmrtím některého člena.

Jak již ale bylo řečeno, sama podstata raně novověkého bratrstva spočívala ve snaze získat co nejvíce členů a převážná většina z konfraternit, které známe z Čech 17. a 18. století, také žádné problémy s prestiží členství neřešila. Svým způsobem se tato otázka totiž řešila sama, protože každé bratrstvo s obvyklou organizační strukturou dokázalo alespoň svým nejvýznamnějším členům poskytnout váženější a společensky uznávanější postavení. Sloužila k tomu vnitřní hierarchie členů, existence laického předsednictva. To byla skupina lidí v rámci konfraternity, kteří měli přední postavení, tedy i větší prestiž než ostatní členové. V 18. století můžeme pozorovat, jak počet různých přísedících a úředníků laické samosprávy u některých větších bratrstev roste až na několik desítek.

Otázka početního rozvoje bratrstev ve druhé polovině 17. a v první polovině 18. století přinesla jev, který byl ve starší době v Čechách spíš vzácný – totiž členství jednoho věřícího ve více bratrstvech. V předbělohorské době to můžeme pozorovat vesměs pouze v lokalitách s více literátskými kůry,²⁴ ale s rozvojem barokních bratrstev, kdy se existence většího počtu těchto společenství především ve větších městech stává celkem běžnou záležitostí, nebylo vícenásobné členství ničím výjimečným.

Pro rozvoj bratrstev v 17. a 18. století byl velmi důležitý důraz, který kladla barokní zbožnost na kvantitu. Není prázdnu floskulí, pokud napíšeme, že kvantita v náboženském životě baroka představovala svého druhu kvalitu.²⁵ Věřící považovali za významné množství modliteb, které pronesli, vyzdvihovali množství času stráveného na mších, sledovali počet různých náboženských úkonů, shromažďovali odpustky a alespoň někteří z nich počítali množství dnů a let pokání za hřích, které jim jsou odpuštěny (tzv. odpustkové účetnictví). Kněží pečlivě sčítali počty odsloužených mší, počty vyzpovídáných poutníků či zázraků souvisejících s poutními místy. U bratrstev se tento důraz na kvantitu projevoval v kvantitativních vyjádřeních povinností členů, v množství odsloužených mší za zemřelé, ale kupříkladu i v počtu modliteb, které byli povinni odříkat za zesnulé spoluúdy bratrstva všichni členové. Pokud přijmeme barokní konfraternity jako instituce, které ve velké míře organizovaly a regulovaly laickou zbožnost, pak právě kvantitativní hledisko je velmi patrné – bratrstva usilovala o více členů, věřící mívali tendenci účastnit se života několika bratrstev apod.

---

²⁴ Ke členství v předbělohorských literátských kůrech srov. Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách II*, Praha 1896, s. 944-990.

²⁵ Proti tomuto rysu barokní zbožnosti se ostře stavělo osvícenství, srov. J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 126.

Skladba bratrstev

Raně novověká bratrstva kladla značný důraz na svá zasvěcení. Platí to ovšem především pro pobělohorské období raného novověku, pro dobu baroka, kdy se v Čechách rozvíjela výhradně katolická společenství. V předbělohorské době totiž bylo pro převažující typ tehdejších bratrstev, pro nekatolické literátské kúry, celkem typické, že o vlastní zasvěcení příliš nedbaly. To samozřejmě souviselo s odstupem, který si reformační prostředí udržovalo od kultu svatých. Pro katolická bratrstva v době baroka mělo naopak patrocinium velký význam. Jednak představovalo vlastní kult a tedy do jisté míry i náplň jejich činnosti, ale bylo také důležitým formálním znakem, pomocí něhož se jedno bratrstvo odlišovalo od ostatních, která působila ve stejné lokalitě. Současně patrocinium sloužilo jako jakýsi „vývěsní štít“, jenž na první pohled vyjevil zaměření bratrstva, případně i jeho vazby na řeholní instituce. Tomuto významu patrocinia začaly podléhat i mnohé kúry transformující se ve standardní bratrstvo, a proto se zaměřovaly na některý z kultů a dávaly si jej do titulu. Bez něj by ostatně nemohly získat papežské odpustkové privilegium a tím svou proměnu dovršit.

Jedním ze znaků raně novověkých bratrstev je značná účast řeholních institucí na zakládání a částečně i provozu bratrstev. Jednak bratrstva běžně vznikají v řádových svatyních, ale především se rozšiřuje počet řádů, které šíří svá typová bratrstva a zakládají je i u farních kostelů. Jestliže ve středověkých Čechách představovala takový typ bratrstev především dominikánská bratrstva růžencová, raný novověk (a zvláště baroko) sem přináší téměř záplavu dalších bratrstev spjatých s řády – již zde byla zmínka o dvou typech jezuitských bratrstev, vedle nich se mohutně šíří karmelitánské škapulířové konfraternity, servité zakládají společenství s patrociniem Panny Marie Bolestné, trinitáři bratrstva Nejsvětější Trojice pro vykupování zajatých křesťanů, augustiniáni bratrstva Panny Marie Utěšitelky a opasku sv. Moniky, františkáni a minorité zakládají bratrstva sv. Františka Serafínského – a tak bychom mohli pokračovat.

Pro barokní bratrstva v Čechách, ale stejně tak i pro konfraternity existující v této době kdekoli jinde v katolické Evropě, je charakteristická značná rozmanitost z hlediska jejich typové skladby. K ní přispívala existence řady bratrstev šířených řeholními institucemi, množství literátských kúrů, ale i františkánské organizace třetích řádů. Na rozmanitosti se také samozřejmě podílela široká škála kultů, které se objevovaly v titulech bratrstev. Na druhé straně zde můžeme oproti středověku pozorovat ústup od profesně zaměřených sdružení. Jestliže u středověkých institucí leckdy splývaly profesní a náboženské motivy, u bratrstev 17. a 18. století jsou celkem zřetelně odděleny, jen výjimečně nalézáme profesně orientovaná společenství. V barokních Čechách v současné době známe

kromě již zmíněných svatoizidorských mariánských družin pro venkovany²⁶ také bratrstvo pražských kuchařů,²⁷ které se scházelo na Petřině v kostelíku sv. Vavřince, samozřejmě též pod titulem tohoto patrona kuchařů. Dále lze za profesní konfraternitu svého druhu považovat bratrstvo sv. Jana Nepomuckého, které sídlilo v biskupském semináři v Hradci Králové, protože jeho členy byli výhradně kněží, kteří zde získali vzdělání.²⁸ Poslední společenství, u kterého je pravděpodobná vazba na cech, bylo bratrstvo sv. Kryšpína a Kryšpiniána, ševcovských patronů, které sídlilo v Týnském chrámu na Starém Městě pražském u ševcovského cechovního oltáře s tímto zasvěcením. Zde však máme k dispozici pouze papežské odpustkové privilegium a jinak nemůžeme existenci tohoto bratrstva zatím nijak doložit.²⁹

S početním rozšířením bratrstev a s jejich typovou rozmanitostí v raném novověku souvisí i další charakteristický rys, pronikání náboženských bratrstev do čistě venkovského prostředí. Zatímco ještě v 16. století jsou v Čechách bratrstva i kůry téměř výhradně městskou záležitostí a existují především ve významnějších městech, od druhé poloviny 17. století vznikají stále více ve venkovských městečkách i ve vesnických farnostech. Z celkového počtu 852 bratrstev, která v současné době eviduje zmíněný katalog pro Čechy v letech 1620-1783, jich celkem 186 působilo na vesnicích (tedy téměř 22 %). Pokud však venkov sledujeme z hlediska míst, kde bratrstva působila, je podíl vesnických bratrstev ještě větší. Sídlila ve 172 vsích, což představuje třetinu (33 %) ze všech míst, kde se bratrstva nacházela (celkem 512 lokalit). Zde je ovšem třeba upozornit, že bratrstva existující na venkově se od městských lišila možná prestiží, významem a docela jistě majetkem, ne však patrocinií. Jak jsme viděli, speciální vesnický kult sv. Izidora se v Čechách přes veškerou snahu Tovaryšstva Ježíšova neujal.³⁰

---

²⁶ V Čechách známe pět bratrstev s patrociniem či spolupatrociniem sv. Izidora. Jezuitské družiny byly v Jindřichově Hradci (zal. 1640, obnoveno 1677), na Starém Městě pražském v Betlémské kapli (1665, družina pro vinaře z pražského okolí), v Křeseticích (1675) a v Tuchoměřicích (1676). Další bratrstvo sv. Izidora pak existovalo v Potěhách (1711).

²⁷ Žádost o potvrzení bratrstva pražskou konzistoří byla podána v roce 1732, žádost je formulována „pro approbatione confoederationem cocorum Pragensium...“ – SÚA Praha, APA, B 39/5, f. 342r. Papežské odpustkové privilegium pro oltář bratrstva z roku 1733, papežské Cum sicut z roku 1735 a arcibiskupská konfirmace z roku 1736 pro toto bratrstvo jsou uloženy v SÚA Praha, APA, Bullarium B 16/11, f. f. 187v; B 16/12, f. 41v-42v. Ani jeden z těchto dokumentů však profesní zaměření tohoto bratrstva neuvádí, v papežském breve Cum sicut je standardní formulace „...confraternitas ... non tamen pro hominibus unius specialis artis...“. O podílu cechu kuchařů na založení této konfraternity a o sporu ohledně mešní nadace v roce 1733 píše Antonín NOVOTNÝ, *Z Prahy doznívajícího baroka*, Atlas, Praha 1947, s. 79.

²⁸ SOA Zámorsk, BK HK - kniha 281.

²⁹ Papežské odpustkové privilegium obdrželo v roce 1725. SÚA Praha, APA, Bullarium B 16/9, f. 143r-144v, 144v

³⁰ Srov. Pavel ŠTĚPÁNEK, *Sv. Isidor Madridský*, in: Posel z Budče 1996, č. 11. s. 14-16; Jiří MIKULEC, *Kult svatého Izidora sedláka v českých zemích. K působení církve v prostředí venkova*

Unifikační tendence

Na jedné straně jsme pro bratrstva z období raného novověku mohli konstatovat velký početní vzrůst a typovou pestrost, na straně druhé však současně musíme upozornit na trend unifikace formální podoby bratrstev a typizace a standardizace dokumentů, na jejichž základě bratrstva kanonicky vznikala. Souvisí to s obecnými tendencemi společnosti a tedy i církve k byrokratizaci a s rostoucím důrazem na písemné kodifikace v raném novověku. Pro náboženská bratrstva vznikla především již zmíněná norma, papežská konstituce *Quaecumque*. Významným projevem standardizace písemností je vznik typizovaných papežských privilegií s incipitem *Cum sicut accepimus*, která se užívají přibližně od poloviny 17. století pro udělování odpustků bratrstvům. Papežská kurie zavádí v této době speciální knihy, v nichž jsou registovou formou zachycována veškerá tato privilegia, vydaná papeži ve druhé polovině 17. a po celé 18. století.³¹ Ve druhé polovině 17. století se také ustálila podoba arcibiskupských konfirmací jednotlivých bratrstev v pražské arcidiecézi. Svou vlastní jednotnou formu zakládacích, konfirmačních či aggregačních písemností si během 17. století vypracovaly i jednotlivé řády, které šířily své typy bratrstev.³²

Samozřejmě určité unifikaci se v raném novověku nemohla vyhnout ani sama bratrstva. V době baroka vznikl v katolické církvi typ konfraternity, jenž překračoval hranice jednotlivých států, tato bratrstva byla srovnatelná ne-li ve všech katolických zemích, pak přinejmenším zcela jistě v rámci střední Evropy. Jejich základním znakem bylo standardní papežské odpustkové privilegium „*Cum sicut accepimus*“, většinou získávala i konfirmaci sídelního biskupa. Pokud šlo o některé z bratrstev šířených řeholními řády, pak mělo zakládací listinu řádového představeného. Konstituce *Quaecumque* jakožto hlavní právní norma pro vytváření

---

v 17. a 18. století, in: Zdeněk HOJDA (ed.), *Kultura baroka v Čechách a na Moravě*. Sborník příspěvků z pracovního zasedání 5. 3. 1991, Praha 1992, s. 65-84.

³¹ Tajný vatikánský archiv uchovává celkem osm knih těchto privilegií pro období 1641-1800, viz *Archivio segreto Vaticano, Sec. Brev., Indulg. Perpet.*, kniha č. 2-9. Pro historický výzkum bratrstev jsou ovšem použitelné především knihy č. 4-9, protože knihy č. 2-3 (období 1641-1667) byly vedeny velmi nesystematicky až chaoticky a vedle odpustkových privilegií obsahují řadu jiných textů, které se bratrstev a jejich odpustků vůbec netýkají. Navíc lze předpokládat, že zápisy v nich zdaleka nejsou úplné. Teprve od knihy č. 4, začínající 6. července 1667 (několik dnů po počátku pontifikátu papeže Klimenta IX.), dostávají zápisy jednotnou podobu a jsou zachovány v takovém množství a v takové časové návaznosti, že lze počítat s jejich úplností. Celkem je v těchto šesti knihách pro léta 1667-1800 zapsáno 29 902 privilegií pro bratrstva na celém katolickém světě. Vzhledem k tomu, že knihy nemají rejstříky, je jejich využití značně problematické.

³² Písemnosti, které přicházely do pražské arcidiecéze z vnějšího církevního prostředí (papežská privilegia, zakládací listiny bratrstev), stejně jako arcibiskupské konfirmace, lze sledovat v kopiích papežských bul (*Bullaria*) uložených v Archivu pražského arcibiskupství - SÚA Praha, APA, B 16/1-B16/15, B 17/1-B17/3.

náboženských bratrstev v 17. a 18. století nastavila základní parametry jejich existence – především nezbytné vedení katolickým knězem a dozor ordináře, jenž také konfraternity konfirmuje.³³ Barokní bratrstva mívala také podobné organizační struktury, ve kterých hrálo významnou úlohu laické předsednictvo. Jejich interní statuta nebo regule byly většinou velmi podobně koncipované, vyznačovaly se těsnou vazbou na odpustková privilegia (takže jestliže člen konfraternity zachovával nařízení regulí, splňoval současně podmínky pro získání odpustků³⁴). Uvedenému modelu barokních bratrstev se ve druhé polovině 17. a v 18. století přizpůsobovala i starší a již zavedená společenství, velmi výrazné to je u literátských kůrů, kde docházelo ke zmíněným transformacím ve standardní konfraternity.

Jednotící tendence se promítly i do oblasti patrocinií. Sice jsme konstatovali velkou druhovou rozmanitost barokních bratrstev a v jejím rámci i bohatství patrocinií, ale existovalo zde také omezení. Většina zasvěcení těchto společenství představovala obecně oblíbené katolické kultury, rozšířené po celém katolickém světě a jen okrajově se v titulech konfraternit uplatňovali zemští světci. To platí nejen pro Čechy, nýbrž i pro okolní země středoevropského prostoru a má to jednu výjimku, jíž byl sv. Jan Nepomucký. Bratrstva zasvěcená Nepomukovi ovšem doznala značného rozšíření v Čechách i mimo ně nikoliv jako sdružení s titulem a kultem českého zemského patrona, nýbrž jako bratrstva nového a značnou popularitou obdařeného světce, prvomučedníka zpovědního tajemství.³⁵

K unifikaci bratrstev významně přispěly dva systémy, které se v 17. a 18. století při jejich šíření značně rozšířily. Prvním bylo již zmíněné zakládání bratrstev církevními řády, které tak rozšiřovaly své řádové kultury. Tyto řády měly pro svůj typ bratrstva papežské privilegium, které jim nejen dovoľovalo jejich typ konfraternit zakládat tam, kde to představení uznali za vhodné, ale současně nově založená bratrstva obdařovalo odpustky. Variantou tohoto systému byl model, který využívali jezuité – kdy se řádová bratrstva připojovala k základnímu arcibratrstvu (v případě jezuitských mariánských družin to byla římská kongregace Zvěstování Panny Marie) a automaticky získávala veškeré odpustky, které toto arcibratrstvo v průběhu let nahromadilo. Druhým systémem byl mechanismus mateřských a filiálních bratrstev, což se uplatňovalo kupříkladu u bratrstev při

---

³³ Jean-Marie MAYEUR – Charles PIETRI – Luce PIETRI – André VAUCHEZ – Marc VENARD (Hg.), *Die Geschichte des Christentums. Religion – Politik – Kultur. Band 9: Das Zeitalter der Vernunft (1620/30-1750)*, Freiburg im Breisgau 1998, s. 913.

³⁴ Srov. Jiří MIKULEC, *Náboženská bratrstva v procesu pobělohorské rekatolizace*, in: Jindřich FRANCEK (ed.), *Rekatolizace v českých zemích*, Pardubice 1995, s. 39-48.

³⁵ J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 44-48.

významných poutních místech, do nichž vstupovali poutníci z blízkého i širokého okolí a doma pak zakládali pobočná bratrstva.³⁶

Raně novověká bratrstva jako modelové instituce

Při sledování vývoje náboženských bratrstev v období raného novověku musíme na závěr upozornit na jednu vlastnost bratrstev, která zůstává poněkud skryta, ale která měla pro společnost této doby určitý význam. Značné rozšíření náboženských bratrstev ve všech prostředích raně novověké společnosti a současně i zmíněná standardizace a unifikace jejich formální podoby přispěly k tomu, že se bratrstva v 17. a 18. století etablovala jako svým způsobem univerzální typ organizace či sdružení. Bratrstva představovala v raném novověku takřka ideální instituci, která na principu dobrovolnosti sdružovala lidi v širokém sociálním spektru ke společným aktivitám. Další „společenské“ instituce, jež v této době existovaly, byly mnohem uzavřenější. Některé z nich vyžadovaly od svých členů společné povolání, případně byly vázány jen na jednu společenskou vrstvu (kupř. cechy, měšťanské střelecké spolky). Jiné, modernější, představovaly luxusní společnosti s přísným výběrem členů (zednářské lóže). Oproti těmto sdružením byla náboženská bratrstva velmi rozšířena, byla přístupná prakticky všem společenským vrstvám a – což je zvlášť důležité – většina z nich programově vznikala pro členy obojího pohlaví. Jediným společným rysem a zájmem všech členů byla katolická víra, což ovšem představuje velmi široké vymezení, protože katolická byla v českých zemích té doby drtivá většina obyvatelstva. V okamžiku, kdy společnost začala pociťovat potřebu nějakého jiného sdružování, přirozeně nejprve sahala k modelu náboženských bratrstev a snažila si je upravit podle svých potřeb. Jinými slovy – forma náboženského bratrstva měla být využita pro aktivity, které s náboženským životem souvisejí jen okrajově.

Podobu náboženského bratrstva měl kupříkladu přijmout spolek evropských katolíků, který měl podpořit císaře Ferdinanda II. v jeho boji proti protestantské Unii v roce 1620.³⁷ „Sodalitas christianae defensionis“ byla založena v květnu 1620 arcivévodou Albrechtem, místodržitelem ve španělském Nizozemí a bratrem zesnulých českých králů Rudolfa II. a Matyáše. Sdružení (které se pokusil

---

³⁶ Názorným příkladem takového bratrstva v Čechách je konfraternita sv. Rodiny (Ježíš, Marie, Josef) u pražské Lorety, spravovaná hradčanskými kapucíny, k níž vzniklo v průběhu 18. století v Čechách několik filiálních bratrstev (dosud je tento vztah spolehlivě prokázán u bratrstev s uvedeným patrociniem ve Strýčicích, v Ústí nad Orlicí, ve Vimperku, ve Všerubech, v Záblatí a ve Zlonicích. Takových případů však mohlo být ještě víc, protože bratrstev s tímto patrociniem evidujeme v Čechách celkem 24).

³⁷ Jiří MIKULEC, „Sodalitas christianae defensionis“ a obraz katolictví na počátku třicetileté války, in: Ivana ČORNEJOVÁ (ed.), Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.-5. 6. 2003, Praha 2003, s. 25-34.

Ferdinand II. zavést v roce 1623 do Čech, ovšem zřejmě bez většího úspěchu) bylo formálně inspirováno náboženskými bratrstvy, i když jeho cílem neměl být rozvoj katolické zbožnosti, nýbrž vybírání financí na boj proti protestantům od katolíků z celé Evropy.

V době, kdy se do myšlení v habsburské monarchii začínají poznenáhlu dostávat osvícenské impulsy, se vyskytl zajímavý návrh na založení bratrstva, jehož hlavním cílem by bylo šíření a pěstování českého jazyka. Tento návrh pochází z pera třeboňského archiváře a zeměměřiče Petra Kašpara Světeckého, který v padesátých letech 18. století hodlal pomoci bratrstva s patrociniem sv. Martina a sv. Alžběty podporovat zřizování škol v Čechách a výuku češtiny, stejně jako tvorbu a vydávání českých knih.³⁸ Uvedený návrh vychází z pozic zemského patriotismu doprovázeného silným jazykovým zájmem, šlo o myšlení barokního vlastence poznamenané osvícenským praktikismem a důrazem na racionální zvládnutí problému. Návrh není ani tak zajímavý svým obsahem, různé úvahy a náměty k povznesení češtiny i školní výuky najdeme i ve starší době. Je však pozoruhodný svou formou, totiž podobou náboženského bratrstva, pod nějž by se vlastně měl skrýt spolek se zcela jiným účelem.

Světeckého návrh jazykového bratrstva nebyl nikdy realizován. Jiný návrh fungující na stejném principu však o něco později realizován byl a ve svých důsledcích vedl až ke zrušení náboženských bratrstev. Jednalo se o charitativní instituci, která pod názvem „Bruderschaft der thätigen Liebe des Nächsten“ měla v josefínské době nahradit všechna dosavadní náboženská bratrstva.³⁹ Tato instituce přebírala model bratrstva, jedno z prvních těchto sdružení na buquoyanském panství dokonce získalo v roce 1781 standardní papežské odpustkové privilegium *Cum sicut accepimus* (pod titulem Panny Marie Dobré rady čili Lásky k bližnímu).⁴⁰ Ovšem záměr zakladatele, hraběte Jana Nepomuka Josefa Buquoye, stejně jako o něco málo později záměr samotného Josefa II. při šíření těchto charitativních institucí vycházel z osvícenského pojetí zbožnosti jako křesťanské charitativní činnosti a služby potřebným. S barokními bratrstvy neměla tato iniciativa nic společného – kromě použité formy bratrstva.

V roce 1783 byla v habsburské monarchii náboženská bratrstva (včetně literátských kůrů a třetích řádů) státním rozhodnutím zrušena. Do nové doby se vlastně příliš nehodila. Jejich zbožnost byla na sklonku 18. století pro katolické

---

³⁸ František MAREŠ, *Petr Kašpar Světecký*, Časopis Muzea Království českého 53, 1879, s. 424-429; J. NEDOMA, *Petr Světecký a Jan Kazimír hrabě Netolický*, Český časopis historický 2, 1896, s. 378-381.

³⁹ Eduard WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny*. Praha 1945, s. 188-190; J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 128-131; Margerete BUQUOY, *Das Buquoyische Armeninstitut – Herzstück einer bahnbrechenden Sozialreform. Ein Beitrag zur Geschichte der katholischen Aufklärung*, Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien VII, Königstein/Taunus 1985, s. 279-289.

⁴⁰ Pro panství Nové Hradky - Archivio segreto Vaticano, Sec. Brev., Indulg. Perpet., kniha 9, f. 373v.

intelektuály a josefinisty neaktuální a osvícenci odmítali i jejich výjimečné postavení v rámci farních obcí.⁴¹ Jejich zrušením zanikly i snahy využít model náboženských bratrstev pro instituce s jiným účelem. Nadcházející doba si vytvořila nové modely společenských sdružení, takže když po polovině 19. století začala v Čechách bratrstva opět houfně vznikat, přicházela do prostředí, kde se již rozvíjel i spolkový život založený na čistě světských základech.

Zusammenfassung:

Veränderungen bei den religiösen Bruderschaften im Böhmen der frühen Neuzeit

Die vorliegende Studie fasst die grundlegenden Merkmale in der Entwicklung religiöser Bruderschaften zwischen dem 16. - 18. Jahrhundert am Beispiel der Konfraternitäten in Böhmen zusammen. Ziel der Untersuchung ist es, auf einige Themenfelder hinzuweisen, denen in Zukunft in der Forschung größere Aufmerksamkeit zuteil werden sollte.

Im ersten Teil (**Die grundlegenden Zusammenhänge und Merkmale in der Entwicklung frühneuzeitlicher Bruderschaften**) beleuchtet der Vf. die Entwicklung der Konfraternitäten als Mittel für eine Aktivierung der Laien im Zusammenhang mit dem Prozess der Konfessionalisierung der Gesellschaft. Hier werden auch die wesentlichen Arten frühneuzeitlicher Bruderschaften in Böhmen entsprechend ihrer Herkunft beschrieben. Im nachfolgenden Kapitel (**Der Kontext des quantitativen Wachstums der Bruderschaften**) widmet sich der Autor vor allem der Problematik des gesellschaftlichen Prestiges der Bruderschaften sowie den Möglichkeiten, die einzelne Konfraternitäten für die Akzentuierung ihrer Bedeutung und gesellschaftlichen Stellung nutzten. Als weitere Merkmale frühneuzeitlicher Bruderschaften wird hier auf die Entwicklung der inneren Struktur der Laienführung sowie die Betonung der zahlenmäßigen Stärke aus Sicht der Mitglieder und der Tätigkeit verwiesen. Im dritten Unterkapitel (**Die Struktur der Bruderschaften**) analysiert der Autor die Typenvielfalt böhmischer Konfraternitäten aus Sicht ihrer Patrozinien sowie der Orte ihres Wirkens, wobei zugleich die Absenz professioneller Bruderschaften im Untersuchungszeitraum in Böhmen unterstrichen wird.

Die nachfolgende Passage (**Unifizierungstendenzen**) verweist auf die Anstrengungen, die das jähe quantitative Wachstum barocker Bruderschaften in der zweiten Hälfte des 17. und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts begleiteten. Die Notwendigkeit, die Existenzbedingungen dieser Vereinigungen zu vereinfachen und diese in bedeutendem Umfang zu unifizieren, zeigte sich sowohl im Verhalten der katholischen Kirche gegenüber den Konfraternitäten als auch in deren innerer Struktur. Der Vf. macht in diesem Zusammenhang auf die Bedeutung kirchlicher Orden aufmerksam, die ihre Ordensbruderschaften ausbauten. Der letzte Teil der Studie (**Frühneuzeitliche Bruderschaften als Modellinstitutionen**) rückt die These in den Mittelpunkt, der zufolge im Verlaufe des 17., vornehmlich jedoch im 18. Jahrhundert, das Organisationsmodell der religiösen Bruderschaft auch bei Versuchen zur Bildung anderer gesellschaftlicher Institutionen Anwendung fand, deren konfessionelle Ausrichtung jedoch eher marginal sein sollte.

---

⁴¹ K postoji osvícenských intelektuálů vůči bratrstvům srov. R. ZUBER, *Osudy moravské církve II*, s. 303-306.

Bratrstva